

Het bestuur van de regio-Betuwe in de late middeleeuwen

PROFIELWERKSTUK

MAARTEN PHILIPSEN

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoe ontstond het feodale systeem?.....	3
Hoe ontwikkelde het feodale systeem zich tot 1400 in Gelderland?	4
Hoe zag het feodale systeem er vanaf de 14 ^e -eeuw in de regio uit?	7
Leerdam	7
Acquoy	8
Rhenoy	9
Gellicum.....	11
Rumpt.....	14
Beesd.....	15
Mariënwaerdt.....	17
Enspijk	19
Deil	20
Tricht.....	23
Buren.....	28
Wat hield het hebben van macht in?	31
Wat waren de rechten van steden en dorpen?.....	32
Hoe is het leenstelsel verdwenen?	33
Bronvermelding	34

Inleiding

Dit PWS gaat over het bestuur in de regio Leerdam-Acquoy, omdat ik een interesse heb voor geschiedenis en zelf uit deze regio kom. Zelf stam ik af uit veel van de adellijke families waar later over gesproken wordt. Deze connectie zal ik eerst uitleggen. De families over wie dit gaat zijn Pallant(Waardenburg), Van Arkel(Arkel, Leerdam, Acquoy, enz.), Van Egmond(Buren, Gelre), De Vireu(Zaltbommel), Pieck(tak Enspijk, Beesd), Van Haeften(Haafden, Beesd), Van Tengenagell(Gellicum), Van Son(Gellicum), Van Den Boetzelaer(Asperen), Aeswijn(Brakel), Boelaard(Hagestein), Bosch(Deil, Rhenoy) en tot slot Verstegen(Deil, Rhenoy). Ik wil hierbij zeggen dat mijn connecties ver teruggaan en de meeste personen in een genealogisch onderzoek ook soortgelijke connecties zullen tegenkomen. Het is echter mijn interesse om dit uit te zoeken. De families waar ik echt dicht bij sta zijn Verstegen, Van Tengenagell en Van Son. Ik zal een bijlage toevoegen met een verklarende stamboom. Ook ben ik geïnspireerd door Jort Kelder met zijn televisie programma "Hoe hoort het eigenlijk?" in deze show laat Jort veel zien over hoe de adel er in Nederland uitzag en hoe dat door leeft naar het heden. Hij is ook op plekken in de Betuwe geweest zoals bij het landgoed de Mariënwaerdt van de familie Van Verschuer en bij de familie Van Everdingen in Deil, deze beide families worden later in het werkstuk behandeld.

Ik vond weinig bronnen van mensen die hetzelfde deden als ik, er is weinig onderzoek gedaan naar bestuursvormen door de jaren heen van ieder dorp. Zelf heb ik geprobeerd connecties te maken tussen de families die de dorpen bestuurden en hun kastelen. De hoofdvraag kwam tot stand na lang twijfelen over de formulering. Deze luidt: Hoe verliep het landsbestuur in de regio-Betuwe in de middeleeuwen en vroege moderne tijd?

1. Wat ging er aan deze periode vooraf?
 - a. Hoe ontstond het feodale systeem?
 - b. Hoe ontwikkelde dit systeem zich tot 1400 in Gelderland?
2. Hoe zag het feodale systeem er vanaf de 15^e-eeuw in de regio uit?
 - a. Wie waren de belangrijkste families/bewindslieden?
 - b. Waar woonden de bewindslieden?
 - c. Hoe werden bewindslieden aangesteld?
3. Hoe verhieldden macht en recht zich tot elkaar?
 - a. Wat hield het hebben van macht in?
 - b. Hoe verkreeg een stad of dorp rechten?
4. Hoe is het leenstelsel verdwenen?

Bovenstaande deelvragen worden in het verlag beantwoord.

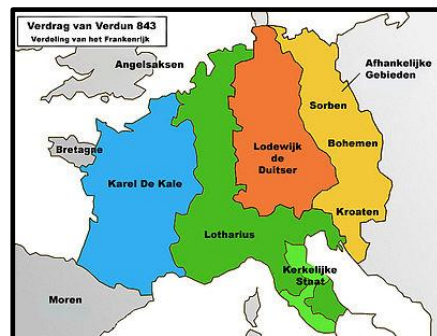
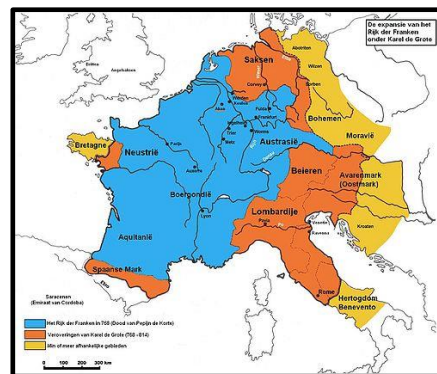
Om deze vragen te beantwoorden ben ik op zoek gegaan naar boeken die spraken over de geschiedenis van de regio en heb ik archieven bezocht om foto's te maken en te leren over de geschiedenis. Het internet is ook een plek waar ik veel informatie gevonden heb. Ik probeerde daarbij kopieën van echte aktes te vinden, zodat de betrouwbaarheid het hoogst is.

Hoe ontstond het feodale systeem?

Het feodale systeem vindt zijn oorsprong bij de standenmaatschappij die ontstond in het rijk van Karel de Grote. Legerleiders konden na een overwinning een stuk land krijgen waarop ze een kasteel mochten bouwen, belasting mochten innen en meerdere rechten hadden. Karel deed dit, omdat hij altijd door zijn gebieden moest reizen om ervoor te zorgen dat alles goed bleef onder de mensen en om zijn belastingen te innen. De edellieden die hij in deze gebieden plaatste, waren zijn toezichthouders en zij moesten zijn wil uitvoeren. De titel van heer van het gebied was veelal vererfbaar van vader op zoon. De nieuwe heer of vrouw moest de eed van trouw aan de keizer afleggen. Na de dood van keizer Karel ging het steeds slechter met de centralisatie die hij had opgebouwd. Zijn erfgenaam Lodewijk de Vrome heeft ervoor gezorgd dat het rijk nog bijeen bleef. Hij sloot namelijk vrede met de Vikingen die Antwerpen, Utrecht en Nijmegen hadden geplunderd. Na zijn dood viel het rijk uiteen in drie stukken doordat Lodewijk het verdeeld had over zijn zoons. Daarna viel het rijk uiteen in 5 stukken.

Keizer Karel

Het rijk van keizer Karel (Boven)
Karels rijk verdeeld over zijn kleinzonen(onder)

Karel de Kale, Lotharius en Lodewijk de Duitser zijn drie kleinzonen van Karel de Grote. Het gebied aangegeven in lichtgroen werd geregeerd door de paus in Rome en het gebied aangegeven in geel was niet (volledig) meer onder invloed van het Frankische rijk. Het land van Karel de Kale zou al snel Francia gaan heten en het land van Lotharius en Lodewijk werd het Rooms-Duitse Keizerrijk.

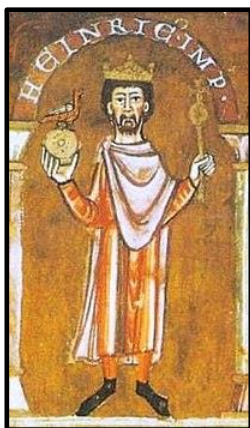
Hoe ontwikkelde het feodale systeem zich tot 1400 in Gelderland?

Er ontstonden grote hertogdommen en graafschappen in Nederland, onder andere Hertogdom Gelre, Graafschap Zutphen, Hertogdom Brabant en Graafschap Holland.

Het hertogdom Gelre ontstond rond 1033 door Gerhard I Flamens ook wel Gerhard de Vlaming genoemd. Deze leenman onder de keizer Hendrik II van het Rooms-Duitse rijk had grote stukken land in het zuiden van Vlaanderen. Hij werd echter aangevallen door Boudewijn IV die al zijn bezittingen veroverde. Toen Gerhard naar de keizer trok om hem hulp te vragen, kreeg hij grote stukken land rond de stad Wassenberg in leen van de keizer.

Zijn zoon Gerhard II Flamens trouwde met de dochter van de hertog van Hamaland. Dit was een stuk land bestaande uit het tegenwoordige Gelderland, de Veluwe, Overijssel en een deel van Drenthe. Het is niet zeker of Gerhard II een ander persoon was dan Gerhard I.

Zijn opvolger, Gerhard III, was Graaf van de Teisterband tot Renkum, een stuk land dat tegenwoordig de Betuwe genoemd wordt. Hij gaf de Veluwe weg aan de Bisschop van Utrecht. Zijn opvolger was zijn broer Diederik Flamens, dit omdat zijn zoon nog minderjarig was. Toen Diederik zijn eed van trouw aflegde bij de Keizer Hendrik IV werd Godfried de Bouillion erg kwaad, want hij vond dat hij als hertog van Neder-Lotharingen recht had op deze grond. Hij liet Diederik opsluiten in het kasteel van Bouillon. Waar Diederik later overleed.

KEIZER HENDRIK IV

KASTEEL VAN BOUILLON

GODFRIED VAN BOUILLON

Na de inhechtenisneming van Diederik nam Gerhards zoon, die inmiddels wel meerderjarig was, het bestuur over. Gerhard IV Flamens ook wel Gerhard I van Gelre werd landgraaf van de Teisterbant en heer van Erkelenz, Roermond en Utrecht. Om zijn gebied uit te kunnen breiden, kwam hij veelvuldig in conflict met de Bisschop van het Sticht, de Bisschop van Kleef en de Graven van Holland. Zijn zoon Gerhard II van Gelre werd graaf van Gelre onder keizer Lotharius III en trouwde met de oudste dochter van de graaf van Zutphen. Hun zoon Hendrik van Gelre erfde Gelre en Zutphen, maar werd nooit graaf van Gelre. Zijn zoon Otto I van Gelre wordt officieel de eerste graaf van Gelre en Zutphen. Vier generaties later erfde Reinoud II van Gelre rond 1311, Gelre en Zutphen en hij werd door Keizer Lodewijk de Beier tot Hertog van Gelre en Graaf van Zutphen verheven. Reinoud sloot een verbond met koning Eduard III van Engeland, omdat dat de broer van Reinouds vrouw Eleonora van Engeland was.

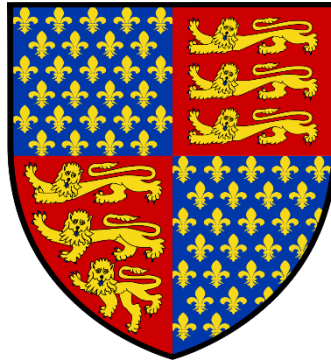
HIERONDER REINOUD II (RECHTS) EN ELEONORA (LINKS)

Hun zoon Eduard van Gelre(vernoemd naar Eleonora's vader) creëert een nieuw wapen voor het geslacht Gelre en het hertogdom. Dit is waarschijnlijk gebaseerd op het wapen van het koninkrijk Engeland van zijn grootvader.

OUD WAPEN GELRE TOT 1236
HUIS FLAMENS

WAPEN KONINKRIJK ENGELAND

WAPEN GELRE DOOR EDUARD

De regeerders over dit hertogdom, ook wel de leenheren genoemd, konden onmogelijk al hun bezittingen zelf besturen. In ieder dorp of stad werd een leenman aangesteld en deze leenman kreeg het kasteel met de daarbij behorende landerijen en de rechten behorende bij zijn gebied.

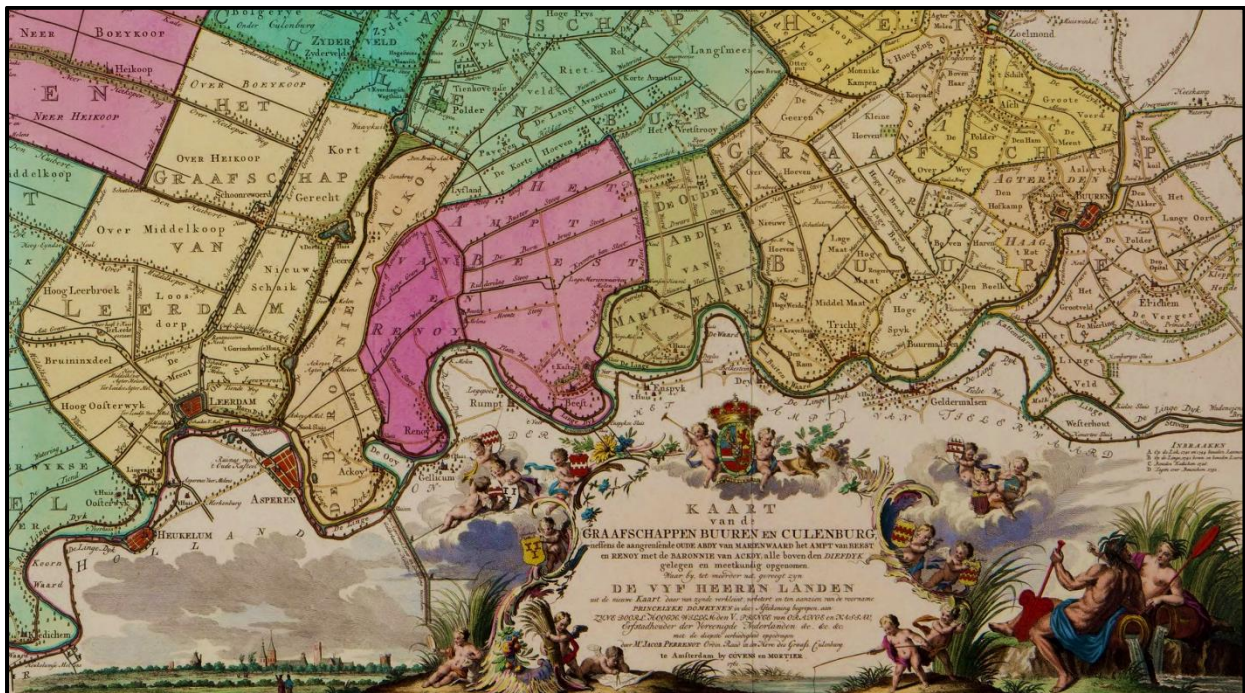
Dit leenrecht, de feodale bezittingen en de overige rechten waren vererfbaar op zoon of dochter, maar konden ook verkocht worden. De leenman moest de eed van trouw en goed manschap afleggen aan zijn leenheer. Verder moest hij een heergewaad aanschaffen: een militaire uitrusting, een paard en harnas.

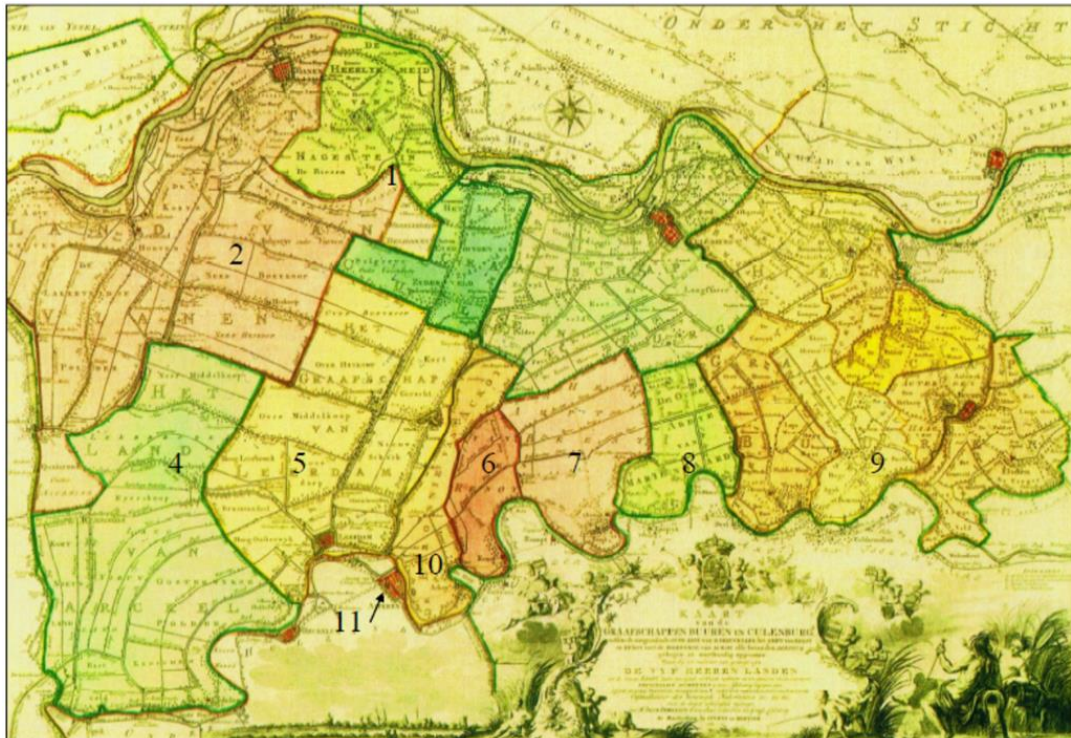
Kwartieren (F. G. & G. Z.)

Het Furstendom Gelre & Graafschap Zutphen bestond ook nog eens uit vier kwartieren, tegenwoordig zouden we dit provincies noemen. Ze hadden een eigen bestuur onder de hertog.

Rhenoy, Beesd, Mariënwaardt, Gellicum en Deil vielen ook onder dit vorstendom in het kwartier Nijmegen. Buren, Acquoy en Leerdam waren soeverein. Dit wil zeggen dat ze een eigen bestuur hadden. Leerdam viel onder het Graafschap van Buren.

NATIONAAL ARCHIEF

1. Heerlijkheid Hagestein
2. Land van Vianen
3. Graafschap Culeburg
4. Land van Arckel
5. Graafschap Leerdam
6. 7. Ampt Beest Rhenoy
8. Abdy Mariënwaard
9. Graafschap Buren
10. Baronie van Acqoy
11. Asperen

Hoe zag het feodale systeem er vanaf de 14^e -eeuw in de regio uit?

De volgende steden en dorpen die ik zal beschrijven zijn:

1. Leerdam
2. Acquoy
3. Rhenoy
4. Gellicum
5. Rump
6. Beesd
7. Mariënwaerdt
8. Enspijk
9. Deil
10. Tricht
11. Buren

Leerdam

De familie Van Arkel was een invloedrijke familie die regeerde in grote delen van de regio. Op onderstaande afbeelding zien we de wapens van de volgende steden en dorpen die de familie Van Arkel in bezit had.

Heuckelom, Hastigt (Haastrecht), Oosterwijck, Dalem, Dongen, Slingeland, Leijenburgh, Ackooij, Kedichem, Kijfhoek, Gellecom, Leerdam, Zevenaar en Asperen.

NATIONAAL ARCHIEF DEN HAAG

De familie Van Arkel kwam in oorlog met de graven van Holland toen ze niet meer alleen leenman wilden zijn van het graafschap Holland. Doordat de dochter van Jan van Arkel trouwde met Jan II van Egmond Hertog van Gelre, kreeg Jan steun van het hertogdom en kwamen delen van het land van de heren van Arkel, die voorheen Holland waren, onder bewind van de Hertog van Gelre. Na het overlijden van Jan V van Arkel in 1428 komt Leerdam in handen van zijn kleinzoon Willem van Egmont. Hij is Graaf van Buren, zijn zoon Frederik zal de titels Graaf van Buren en Leerdam dragen. De familie van Buren bleef nog enkele eeuwen Graaf van Leerdam. Daarna kwam de stad door vererving in handen van de familie van Oranje-Nassau. De huidige Koning Willem IV van Oranje-Nassau draagt nu officieel de titel van Graaf van Leerdam.

Frederik Van Egmond

Acquoy

Oostelijk gelegen van Leerdam ligt het dorp Acquoy. Acquoy werd in 1228 door de Hertog van Gelre geschonken aan zijn neef Gerard van Voorne, burggraaf van Zeeland, als beloning voor een conflict waarin hij had geholpen op de Veluwe. Gerard liet een burcht bouwen in een bocht aan de oever van de Linge. Vanaf hier kon hij zien wie over de Linge Acquoy naderde. In die tijd was de Linge een belangrijke rivier.

RECONSTRUCTIE VAN DE BURCHT VAN ACQUOY (ARCHIEF H. DIJK)

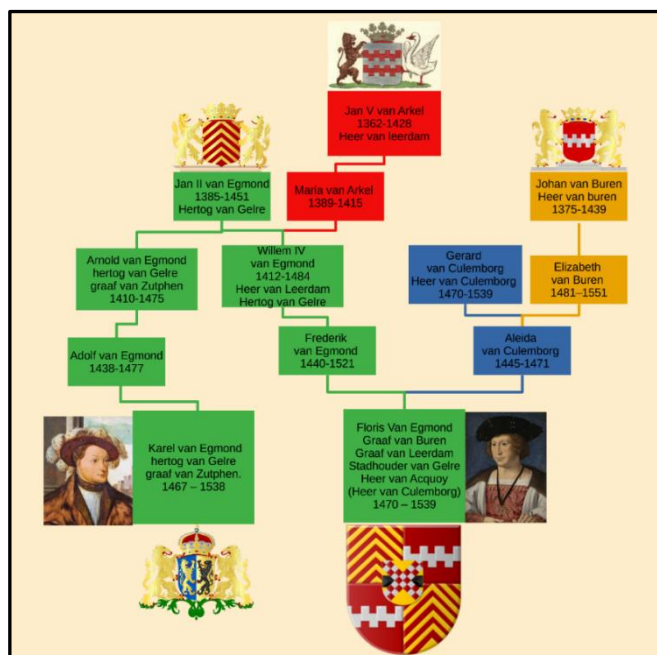
Een nakomeling van Gerard van Voorne verkoopt Acquoy in 1371 aan Otto van Arkel. Deze Otto is weer een voorouder van Jan Van Arkel. Acquoy zou de komende 100 jaar nog viermaal verkocht worden om daarna op te worden gekocht door de hertog van Gelre, Floris van Egmond Graaf van Buren.

Floris van Egmont is de zoon van Frederik van Egmont. Door vererving komt Acquoy in handen van Anna van Egmont, zij trouwt met Willem van Oranje Nassau-Dillenburg.

Acquoy is tot op de dag van vandaag nog steeds een baronie in de familie van Oranje-Nassau, Willem IV van Oranje-Nassau draagt naast de titel Graaf van Buren en Leerdam ook de titel baron van Acquoy.

*Floris Van Egmond
Graaf van Buren
Graaf van Leerdam
Stadhouder van Gelre
Heer van Acquoy
Heer van Culemborg
1470 – 1539*

Stamboom van de familie van Egmond

Rhenoy

Oostelijk van Acquoy ligt het dorp Rhenoy, het slot te Rhenoy was voor 1265 door Graaf Reinald van Gelre in leen gegeven aan Johan van Herve. In 1354 deed Johan de Cocq afstand van zijn bezittingen tussen Beesd en Leerdam aan Gijsbert van Haeften, waaronder "de Borch" in Rhenoy, wier familie bijna twee eeuwen de Borch in leen hadden (1354 tot 1515). De kleindochter van Gijsbert van Haeften, Mechteld van Matenesse trouwde in 1516 met Gijsbert van Tuyll. Mechteld had van haar grootmoeder Clara van Haeften, gehuwd met Jan van Duivenvoirde, het leengoed Rhenoy geërfd. De familie van Tuyll van Bulckenstein hadden het huis en de Borch in leen van 1516 tot 1673.

Familiewapen Van Tuyll

Utrecht archief

Alliantiewapen

Archief Van Everdingen

Familiewapen Van Matenesse

Nationaal archief

Willem van Tuyll tot Bulckenstein

*Karel van Egmont,
Hertog van Gelre*

Evenals de "Oudenborch" was het "Huis te Rhenoy" een Gelders leen waar de familie Van Beest van Renooij woonde. Deze familie heeft er gewoond tot en met de ongehuwde vrouw Margareta van Beest van Renooij die in 1648 stierf.

Het huis Rhenoy erfde haar nicht Anna van de Velde, die met Jonkheer Johan de Ruyter getrouwd was. In 1788 ging het huis Rhenoy met de goederen over naar Baron Speyard van Woerden. Andries Johan Cornelis Waaldijk koopt dit huis in 1831. Geertruida Adriana Waaldijk zijn ongehuwde kleindochter heeft er gewoond tot 1965. Hieronder zien we een afbeelding van het Huis te Rhenoy.

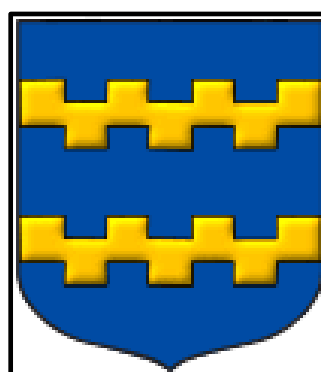

HUIS TE RHENOY GELEGEN NAAST DE KERK

Gellicum

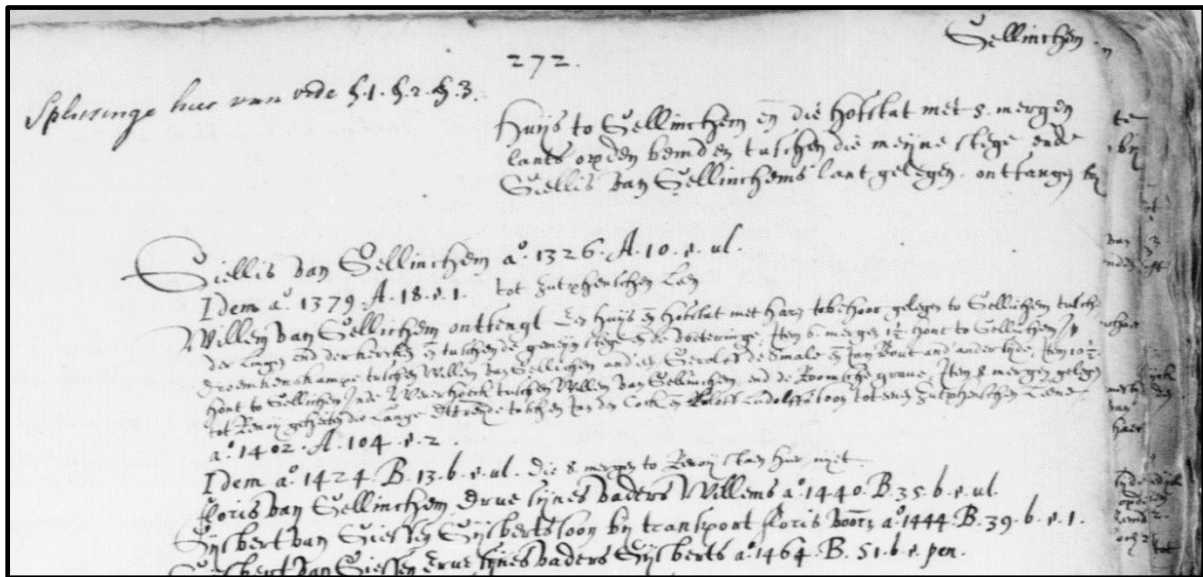
KASTEEL TE GELLICUM TEKENING H. P. SCHOUTEN 1784

FAMILIEWAPEN SCHERPENSEEL FAMILIEWAPEN VAN GELLICUM

Het gebied genaamd Gellicum wordt als eerst genoemd in geschriften van de Teisterband in 983. De Teisterband was een graafschap in de Neder-Betuwe. De voornaamste stad was Tiel, maar ook Vianen, Culemborg, Arkel en Geldermalsen vielen onder dit Graafschap. Het dorp wordt eerst beschreven in 1354. Er werd gezegd dat het een oud dorp was gesticht door Johan IV van Arkel. Hij overleed in de slag om Grimbergen in Brabant. Hierdoor kwam Arkel in handen van Jan van Heukelom. Twee generaties later hebben we Otto van Arkel, Heer van Heukelum die voor het eerst iemand beleent met het kasteel en de heerlijkheid Heukelum.

De eerste familie die door de hertog van Gelre, beleend werd met Gellicum was de familie Van Gellinchem. Giellis van Gellinchem was de eerste leenman van Gellicum. Hij kreeg in 1326 het kasteel met daarbij behorende landerijen en de rechten behorende bij de heerlijkheid Gellicum. Tot 1444 blijft de heerlijkheid Gellicum in handen van deze familie.

AFBEELDING VAN DE BELEENING VAN DE 4 GENERATIES VAN GELLINCHEM EN DE OVERDRACHT AAN DE VOLGENDE FAMILIE GENAAMD VAN GIESSEN IN 1444.

In 1538 komt door vererving het huis in handen van Derica van Weerdenborch. Zij trouwde met Otto van Scherpenzeel, leenman van Rumpst. Eerder, in 1527, kwam er een leger uit het Sticht (Bisdom Utrecht) onder leiding van Hendrik van Beieren plunderend door Gelderland. Ze zouden ook Gellicum bereiken dus Karel van Egmond had al een versterkend leger laten onderbrengen in het kasteel van Gellicum. Karel wilde voorkomen dat de plunderslaars de burch van Rhenoy zouden bereiken. Dus er kwam ook versterking vanuit de Bommelerwaard.

De soldaten in Gellicum hingen lijken van overleden stichtenaren aan de poort ter afschrikking, maar tevergeefs. Het leger kwam naar Gellicum en veroverde het dorp en daarna begon een slag om de burch. Met behulp van ladders en aanvalswerken werd het kasteel ingenomen en de verdedigers, waaronder Otto van Scherpenzeel, werden vermoord. In Rumpst werd nabij het kasteel een herdenkingskruis geplaatst voor Otto. Deze staat er nog steeds en is afgebeeld op de foto.

Op het kruis staat:
*“Int Iaer MDXXVII Op Sunte Severynsdach
 Op 't Rempt Blef
 Doot Ot van Scherpenzeel
 Byt Voer Dye Zyel Om Gods Wyl”*

In hedendaagse taal:

In 1527 op 23 oktober
 In Rumpst bleef
 Dood Otto van Scherpenzeel
 Bid voor zijn ziel om Gods wil

De zoon van Otto genaamd Thomas erft de heerlijkheid en de burcht. Hij verkoopt het later aan Johanna de Merode. Door vererving komt het in handen van Josina van Heeckeren van Dorth. Zij trouwt met Alexander Gijsbert van Tengenagell. Zijn zoon, ook Alexander Gijsbert genaamd, gaat op het kasteel wonen en koopt grote stukken land rond Gellicum en breidt daarmee de heerlijkheid uit. Hij trouwt met Geertruid van den Boetselaer, de dochter van de heer van Asperen.

Familiewapen De Merode

Alliantiewapen Van Tengenagell/Van Gellicum(Links) Van Boetselaer(Rechts)

Familiewapen Van Dorth

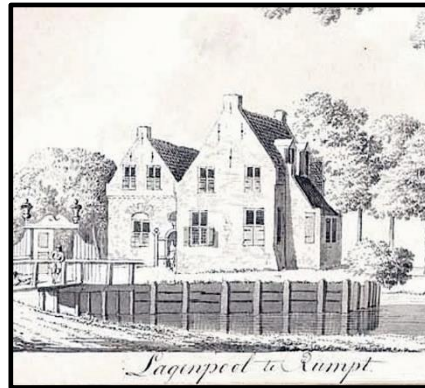
Aankomt Stadhouders Willem III, Koning van Engeland, Schotland en Ierland.

Ludolf Backhuizen, 1691

Zijn zoon Gijsbert van Tengenagell erft de heerlijkheid en is goede vrienden met stadhouder Willem III van Oranje-Nassau Baron van Acquoy, ze jaagden samen in de Betuwe. Willem III trouwde in 1677 met Maria Stuart. Zij is de dochter van de koning van Engeland. In 1688 vertrekt Willem III naar Engeland om een bondgenootschap te sluiten met de koning James II. Uiteindelijk stoot Willem III hem van de troon en wordt hij in 1689 koning van Engeland, Schotland en Ierland. In 1691 keert hij terug naar Den Haag. Zodra Gijsbert hiervan hoort, geeft hij alle inwoners van Gellicum een paar gulden om een feest te vieren, omdat Willem III terug is gekeerd.

Rumpt

In Rumpt hebben twee kastelen gestaan, Huis Lage Poel en Kasteel Rumpt. De voornaamste familie met de rechten in Rumpt was Van Scherpenseel. Het dorpswapen van Rumpt komt overeen met het Familiewapen van Van Scherpenseel.

Het huis Lagenpoel werd voor het eerst beleend in 1485 op Gijsbert Hol. Het is waarschijnlijk dat het huis al langer familiebezit is, omdat er al in 1424 wordt geschreven over het eigendomsschap van land in Gellicum van ene Willem Hol.

Later wordt dit huis verkocht aan Gerhard van Buchell, Heer van Tricht. Zijn familiewapen leeft nog steeds door als dorpswapen van Tricht. Zijn dochter trouwt met Arnoud de Gruyter.

Het huis was een adellijk huis,

***‘seecker adelyck huys, hofstadt ende erve..... genaempt de
Leegpoel gelegen in de heerlijkheit van Rumpt.....’***

Dit betekent dat de eigenaar alleen mocht wisselen op een persoon die verheven was in een van de Nederlandse ridderschappen. Veel grootgrondbezitters en leenmannen waren in de middeleeuwen en vroege moderne tijd van adel, maar zeker niet allemaal. Als je heel rijk werd als boer en veel grond kocht, was je nog niet van adel, ook niet als je een leengoed van een furstendom kocht.

Beesd

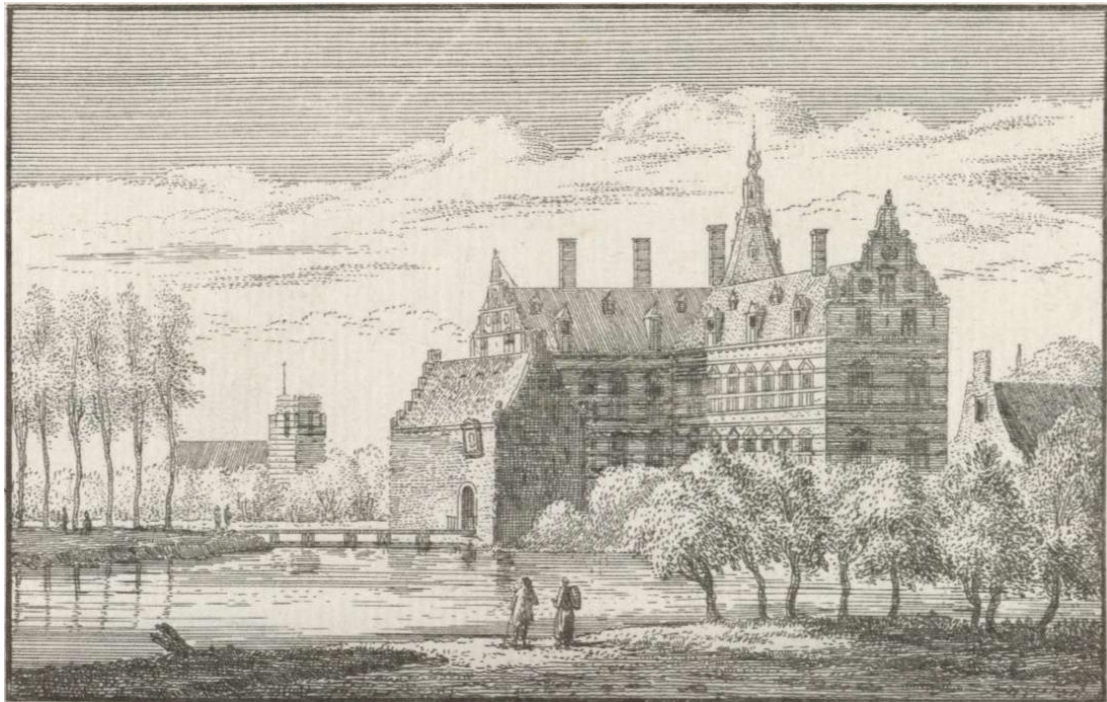

KASTEEL WOLFSWAARD TE BEESD WAAR DE BARONNEN PIECK WOONDEN
(LAGE HUIS)

Het dorp Beesd is van de 13^e - tot in de 17^e - eeuw in leen geweest van de familie Pieck. Deze familie had drie kastelen en landerijen in en rond Beesd en Rhenoy. Al sinds 1414 vallen Beesd en Rhenoy onder hetzelfde ambt, ambt Beesd Rhenoy. De drie kastelen die ze bezaten waren Het Hoge Huys, Het Lage Huys en Het Blauwe huis.

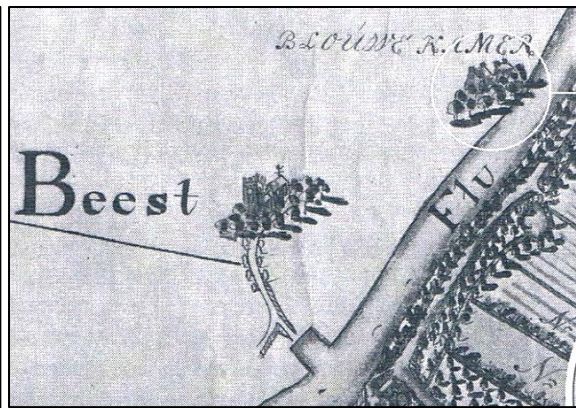
Het Hoge huis was vanaf 1402 in bezit van de familie Pieck. In 1492 was het kasteel in bezit van Walraven Pieck, leenman van Beesd in naam van Karel van Egmond, Hertog van Gelre. Zijn broer Cornelis die Bourgondisch gezind was in plaats van Gelders, deed een poging om het kasteel in te nemen met behulp van soldaten uit Holland. Hij nam zijn broer Walraven gevangen. Karel wilde het hier niet bij laten zitten en belegerde het kasteel voor een tijd van zeventien weken met het leger van het hof van Gelre. Hij gijzelt Cornelis' andere broer Gijsbert Pieck en dreigt hem te vermoorden als Cornelis niet opgeeft, maar tevergeefs. Cornelis weet het kasteel in handen te houden, Gijsbert wordt vermoord in Zaltbommel en Walraven overlijdt in zijn cel. Na de dood van Cornelis wordt Otto van Haeften aangesteld als leenman van kasteel Het Hoge Huys. Maar door de plunderende Friezen besluit hij het in brand te steken. In de 18^e - eeuw is het volledig afgebroken.

Het kasteel Lage Huys was sinds 1424 in bezit van de familie Pieck. De eigenaar was in die tijd echter nog niet in dienst als leenman van het hertogdom Gelre. In 1495 belegerd Frederik van Egmond het kasteel en weet het te veroveren. Later wordt Walraven II Pieck aangesteld als leenman van het kasteel en omliggende landerijen in naam van de Hertog van Gelre.

Het Lage Huys te Beesd, 1719

Herbaren van Heukelum, heer van Acquoy, bezat in 1403 Het Blauwe Huis staande aan de Linge te Beesd. Daarna is het in handen gekomen van de familie Pieck.

DE PLAATS WAAR HET BLAUWE HUIS GESTAAN HEEFT.
KAART 1713, BLAUWHUIS GENAAMD BLAUWE KAMER

Baron A. F. W. Pieck eigenaar van Het Blauwe Huis had veel schulden gemaakt door de oorlogen die hij voerde. Toen hij in 1763 in geldnood kwam, verkocht hij de plaats waar Het Blauwe Huis gestaan heeft met de boomgaard en weilanden aan Pieter Versteegen, paardenhandelaar te Deil op de 9^e -september voor een som van 13.200 gulden.

Arch. no 111

Memorie van Aankomst ter Seer.
- tarye van Beest

14

H.W.G. 6:

De Heer Pieter Versteegen, woonende te Deil
brengh aan dat op den 9ten Sept^{em} 1763 van den H. W. G. 6:
Heere A. F. W. Baron Pieck Heere van Loelen
woonende te Loelen gecoopt heeft de plaatse waar het
Blauwhuys gestaan heeft met den Boomgaard
en Weylande daar toe gehoorende van het Ruyt:
- Le heer tot de molenweest van de Heer van Baucke.

= Hoogw
gebor

UITSNEDE VAN DE KOOPAKTE VAN PIETER VERSTEGEN 1763

Familiewapen Pieck

Familiewapen Van Haeften
Dorpswapen Beesd

Mariënwaerdt

Het landgoed Mariënwaerdt is in 1129 gesticht en was een Abdij die niet viel onder het hertogdom Gelre. Het is door de jaren heen vaak geplunderd en in brand gestoken. In 1566 plunderde Hendrik van Brederode, heer van Vianen, de Abdij en stak het in brand. Het landgoed werd in 1567 te koop aangeboden, maar niemand wilde het hebben.

In 1734 werd het pas verkocht aan de Graaf van Byland. Erfgenamen van Van Byland zijn vandaag de dag nog steeds in bezit van het landgoed.

De verkoop van het land ging erg lastig, omdat er verder geen rechten waren die je kreeg als eigenaar van het land. Het leverde dus niks op om eigenaar te zijn. Daarom besloot de verkoper de Hertog van Gelre van Mariënwaerdts een heerlijkheid te maken met heerlijke rechten.

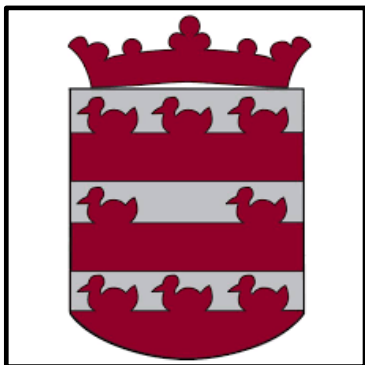
Heerlijkheden zijn zelfstandige gebieden met eigen wetten, bestuurders en rechtspraak. De heer was in het gebied de belangrijkste persoon. Hij bezat de heerlijke rechten om in het gebied wetten uit te vaardigen, bestuurders te benoemen en belastingen te heffen. Ook steden konden eigenaar zijn van een heerlijkheid. Vooral van de zestiende tot aan de achttiende eeuw kochten steden nabijgelegen heerlijkheden om zo macht te krijgen over het omliggende platteland. Tot 1848 was jurisdictie verhandelbaar en konden heerlijkheden of heerlijke rechten worden verkocht, geveild of geschonken. Een heerlijkheid kon ook geërfd worden.

Bij een heerlijkheid hoorden veelal pachtvelden en een burcht/kasteel of landhuis. Niet alle landhuizen waren overigens in bezit van de heer. Ook hoefde de heer niet op zijn grondgebied te wonen.

De rechten die de heer van landgoed heerlijkheid Mariënwaerdts bezit zijn onder andere visrecht, jachtrecht en windrecht.

Het huis te Mariënwaerdts

Wapen Heerlijkheid Mariënwaerdts

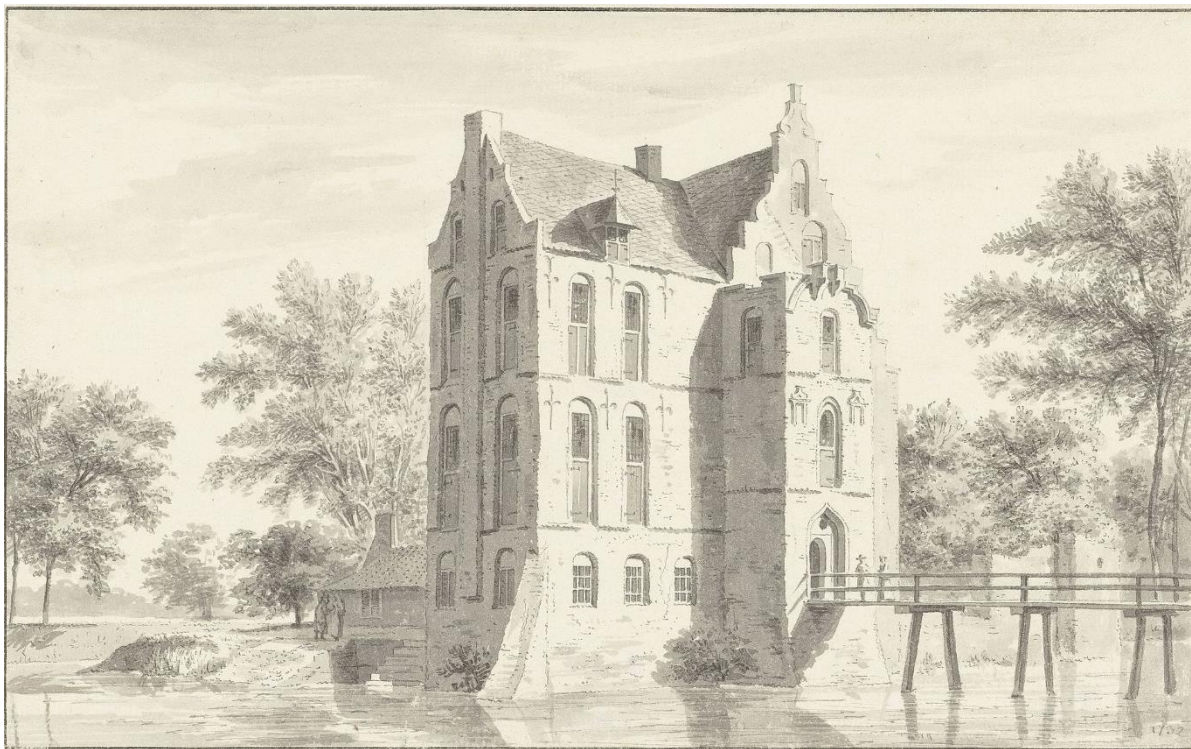
Familiewapen Van Van Byland

*Familiewapen van Verschuier
(Huidige eigenaar)*

Enspijk

Het dorp Enspijk is al sinds de 14^e -eeuw in bezit van de familie Pieck. In de 15^e -eeuw laat de leenman van Enspijk een kasteel bouwen op de grond die hij bezit in Enspijk. Het kasteel heet Huys Enspijk. Het huis bleef in de familie Pieck tot 1763, toen Anne Frans Willem Pieck, laatste telg uit de familie Pieck, heel zijn goederencomplex te Enspijk, waaronder het allodiale hoge huis in Beesd, verkocht aan Christiaan Kleinhoff. Het vererfde vervolgens op diens dochter Anna Christina. Begin negentiende eeuw werd Enspijk aangekocht door de graaf van Bylant van Mariënwaerd, die het huis in 1828 heeft laten slopen. Over de middeleeuwse gedaante van het kasteel te Enspijk is niets bekend. De vroegste afbeeldingen dateren uit de 18de eeuw, te weten een tekening van Jan de Beijer uit 1750 en van Cornelis Pronk uit 1728.

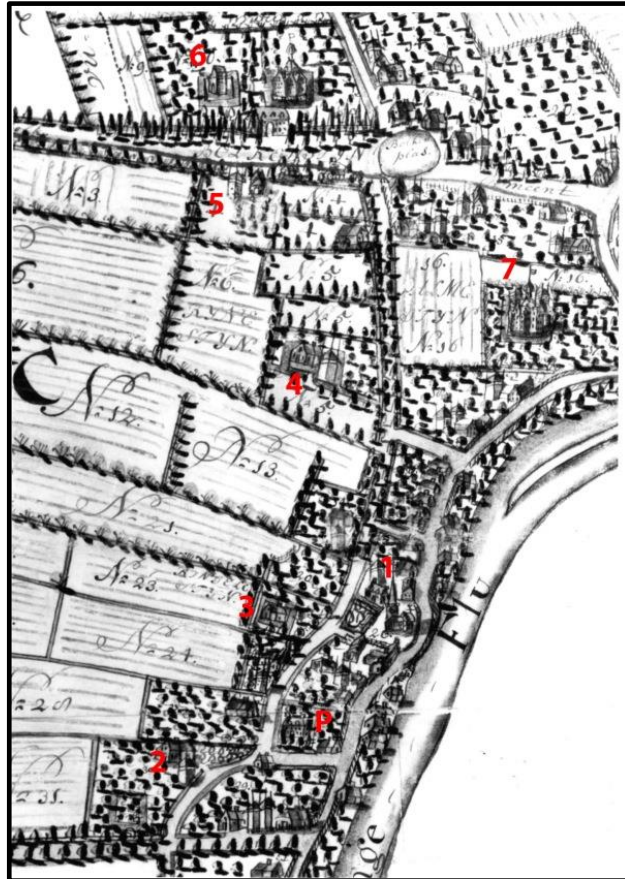

Huys te Enspijk, Cornelis Pronk 1728

Deil

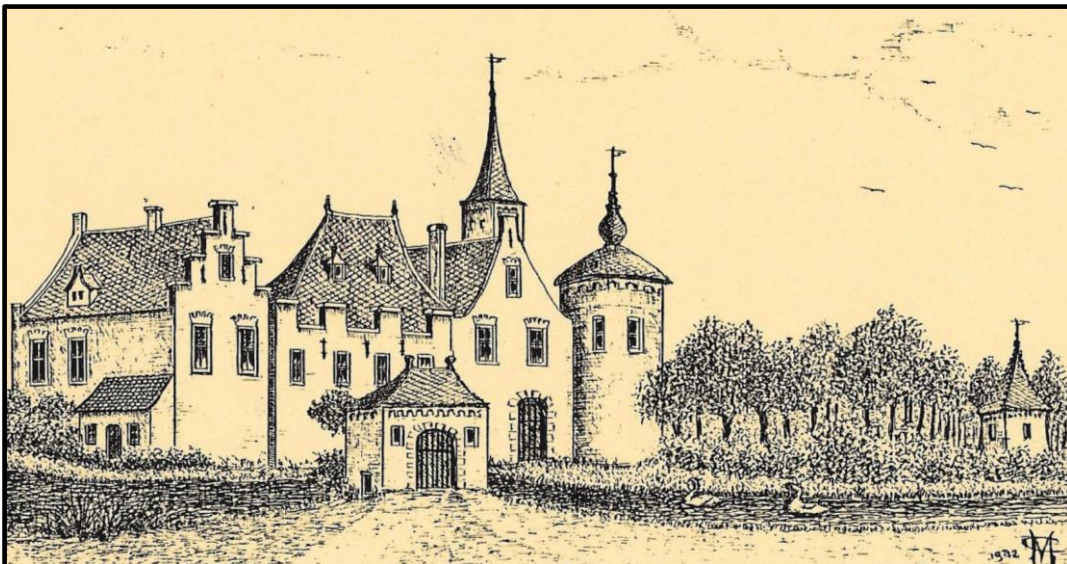
Deil was een dorp dat ook viel onder het Hertogdom Gelre. Alleen er zijn nooit leenmannen geweest met het bewind over volledig Deil. Er waren meerdere rijke families die een kasteel bezaten in Deil en veel allodiale goederen hadden (land dat niet in handen was van een leenheer). De voornaamste families in Deil waren Van Tuyll Van Bulckenstein, Van Everdingen en later Versteegen.

In het dorp Deil hebben vroeger zeven kastelen gestaan, 1. Vogelenburg 2. Bakerbosch (1405) 3. Ringelestein (1466) 4. Rijnestein (1388) 5. Schorestein (1373) 6. Palmesteyn (1490) 7. Palmesteyn (1490) P. Pastorie.

Historische kaart Deil

De meeste van deze kastelen waren erg klein en eerder sterke stenen huizen te noemen. De kastelen Buckenstein en Palmesteyn waren de grootste.

Palmesteyn, 1635

Bulckenstein 1728

In 1373 wordt aan Willem van Tuyll, Ridder aan de heer van Culemborg, een hofstad genaamd Boellic overgedragen. Vanaf deze tijd was de familie van Tuyll dus al aanwezig in Deil.

Jacoba Wilhelmina van Gheel van Spanbroek, 1731

In 1733 komt het kasteel bulckenstein in handen van ene Jacoba van Gheel van Spanbroek. Ze besluit veel stukken land behorende bij Deil te verkopen aan Hendrik Verstegen, wonende te Frissestein. Een stenen boerderij aan de dijk. Hij betaalt hiervoor 15 000 gulden.

Hoe kwam Hendrik aan zijn geld? Zoals eerder geschreven keert stadhouder koning Willem III in 1691 terug uit Engeland. Hij neemt hierbij een paar edelen uit Schotland mee waaronder Hugh McKay en John(Johan) Buchan. Hugh McKay was de kapitein van het Dumbarton regiment. Dit was een groep ervaren soldaten uit het Schotse leger. In Nederland verblijft hij bij de familie de Bijde die wonen op Waijestein gelegen te Herwijnen. De familie bezat eerder ook het kasteel Palmestein. Johanna Schade, gehuwd met Johan Buchan erfde van haar oma Johanna de Bijde Palmestein. Naast Palmestein stond de boerderij van Hendrik Verstegen, waar nu Frissestein staat, zo kwam Henrik Verstegen in contact met deze heren. Hugh McKay was met zijn schotse leger in dienst van de Franse koning en hoort dat koning Lodewijk XV(zoon van de zonnekoning) veel paarden nodig heeft voor een oorlog in Oostenrijk. Hij komt zo bij Hendrik Verstegen terecht die hem deze paarden kan leveren.

Tricht

Tricht is een klein dorp gelegen langs de Linge, het is niet heel interessant op het huis Crayestein na. Dit kasteel ligt landinwaarts op ruime afstand van de linge en is hoog gelegen ten opzichte van het land eromheen. Het is tegenwoordig een groot herenhuis. De volgende tekst is na aanleiding van eerder onderzoek gedaan door mij.

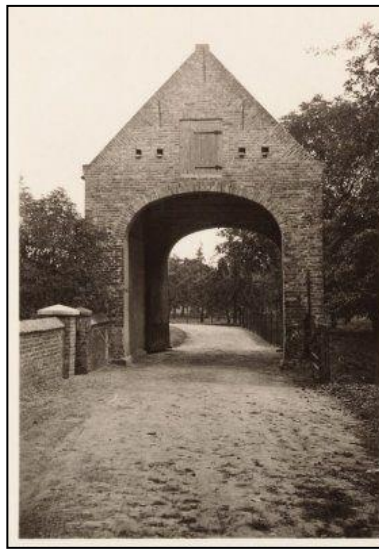
Foto: Maarten Philipsen, 2021

Het huis Crayestein is in 1855 gebouwd door toenmalig bewoner Jan van Reekum. Op de steen naast de ingang van het huis zou dat aangegeven moeten zijn. Het staat op dezelfde plek als waar vroeger het kasteel(tje) Crayestein heeft gestaan. Het huis staat op een verhoogd stuk grond en is omgeven door een slotgracht. Er was een toren die los stond van het huis die vroeger alleen te bereiken was met een brug. Tegenwoordig is de toren weg en is het een schiereilandje in de gracht geworden.

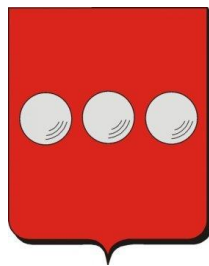
Op het eiland werd begin 1400 een hoog huis (toren) gebouwd, later - na de bedijking van de Linge rond 1450 - is het kasteel Crayestein gebouwd. De eerste afbeelding is een reconstructie van hoe de toren er in het jaar 1400 uit heeft kunnen zien.

De oorspronkelijke toegangspoort naar het kasteel staat er nog en is intact. De poort staat op een dam in de gracht. Er zat een groot ijzeren hek voor en in de poort zaten poortdeuren. Op de poort stonden twee familiewapens, Van de familie Gruyter en van de familie van Zuylen Nijeveld. Hierover later meer toelichting. In het poortgebouw zijn Duivengaten te zien. Het poortgebouw werd vermoedelijk dus gebruikt als duivenhuis.

Het poortgebouw en duivenhuis met zichtbare duivengaten.

De eerste bekende bewoner van Crayestein is Margriet van Buren, rond 1515. De eerste aangestelde leenman met de rechten in Tricht - dus ook over het kasteel - was Arnout van Steijn. Hij werd leenman van Tricht in 1470. Tricht viel onder de hertogen van Gelre. Later kwam Tricht aan het graafschap van Buren en kwam het kasteel in handen van leenman Emond I van Buchel. Tricht gebruikt nog altijd het wapenschild wat hij ook droeg. Ieder persoon die Crayestijn kocht of via vererving kreeg, moest een eed afleggen bij het hof van Gelre in Arnhem.

Wapen van de familie Buchel en het dorp Tricht

Het kasteel is gelijknamig aan het kasteel in Sliedrecht genaamd Crayestein. Op het kasteel aldaar woonde de familie van Crayestein, het is niet bekend of deze familie ook een band hadden met het kasteel in Tricht.

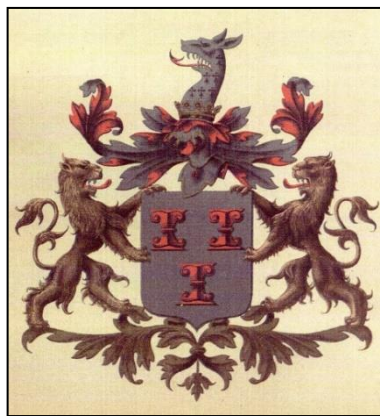

Tekening 1750, Jan de Beijer

In het archief vond ik een tekening van het familiewapen dat aangebracht is op de poort. Na even zoeken kwam ik erachter dat deze van de familie van Zuylen Nijeveld is. Rond 1600 woonde Judith van Zuilen Nijeveld op Crayesteijn. Zij was gehuwd met Emond Gruyter tot Crayesteijn. Zijn overgrootvader was Emond I van Buchel. Het wapen van de familie de Gruyter stond ook in steen op de poort, maar deze steen is als illustratie niet meer terug te vinden.

Wapen Poort Crayesteijn

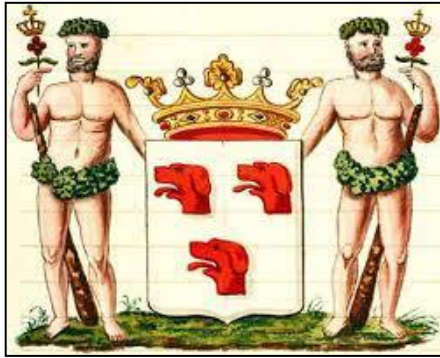

Familiewapen Van Zuylen Nijeveld

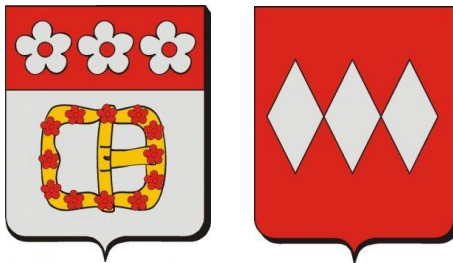
Familie wapen de Gruyter

Emond de Gruyter erfde Crayesteijn van zijn moeder Anna van Buchel en woonde er met zijn eerste vrouw, Judith van Zuylen Nijeveld en later met zijn tweede vrouw, Elisabeth van Tuyll. Zij was een dochter van Willem van Tuyll van Bulckenstein en Elisabeth Pieck. In de Trichtse kerk kwam op de herenbank een alliantiewapen van de familie van Tuyll en Gruyter. Emond Gruyter ligt begraven in een grafkelder in de kerk van Tricht, Hij stierf in 1631.

Wapen van de familie van Tuyll en het dorp Rhenoy

Arnold Gruyter, een zoon van Emond en Elisabeth erfde Crayesteijn en trouwde er in 1634 met zijn vrouw Margarita van Els. Ze lieten voor de kerk een preekstoel maken met hun eigen familiewapens erop. Deze zijn nog steeds te zien in het kerkje. Al zijn de figuren eraf gesneden.

Familiewapens de Gruyter en van Els

Door ernstige schulden die Arnold maakt met Crayesteijn als onderpand, komt het huis en de omliggende grond in 1667 in handen van Peter en Maria van Asperen van Vuren. Zij verkopen het op hun beurt weer in 1669 aan Pieter Kemp. Deze rijke Amsterdammer was zeevaarder bij de V.O.C en heeft in zijn late leven even op de toren van Crayesteijn gewoond, totdat hij weer ging varen en overleed in Oost-Indië. In zijn testament laat hij Crayesteijn na aan zijn zoon Pieter II Kemp. Hij woont in Zeeland en verkoopt het daarom in 1697 aan de Trichtse Elisabeth Lammers wed. van Jan d'Alvarez. Elisabeth verkocht het later in 1710 weer aan Robert de Hoogh die ook zijn familiewapen in de kerk van Tricht liet hangen. Ook deze werd later verwijderd. In 1718 is hij in de kerk van Tricht begraven.

Vermoedelijk het wapen van Robert de Hoogh

Na zijn dood kwam het huis in handen van Jacob Ritters/Ridders. Hij was de erfgraaf van Culemborg en Raadsheer van de vorst van Saxen. Zijn vrouw schrijft in haar testament dat na hun dood Crayesteijn geveild moet worden in een openbare veiling.

Het kwam toen in handen van haar schoonzoon. Cornelis Meurs, Majoor van Coevorden. In 1737 kocht Jan Lely het huis van de weduwe van Cornelis Meurs. Hij woonde tot 1774 in Tricht op

Crayesteijn en werd begraven bij de kerk van Tricht. Zijn vrouw erfde het huis en hertrouwde met Arie van den Bergh. Hij overleed in 1810, een jaar na de overstroming van Tricht in 1809. Hier is verder weinig informatie over te vinden.

In 1811 verkocht de weduwe Van den Bergh het huis aan Hendrik Kemp. Hij was notabele van Tricht en lid van de gemeenteraad van Buurmalsen. In 1845 verhuisde hij van Tricht naar Buren waar hij een jaar later 1846 overleed.

Hierna kwam het huis in handen van Jan van Reekum, zoon van Johannes van Reekum en Maria Philipsen. Hij woonde op het andere Heerenhuis in Tricht, genaamd Rijsennooyen. Hij liet de toren en het huis Crayesteijn afbreken in 1855 legde de eerste steen van het huidige huis Crayesteijn. Het eilandje waar de toren stond, is verbonden met het landgoed en is nu een onbebouwd schiereiland,

De onderstaande kaart is een kaart van rond 1845. Het is een plattegrond van Crayesteijn en de bijbehorende landerijen. De kaart is gemaakt voor het kadaster. Hierop is het oude huis Crayesteijn te zien voordat het werd afgebroken. De kaart is gevonden in het familiearchief van Reekum in het archief van Tiel.

Kadaster kaart oud Crayesteijn, ca.1845

Buren

MIDDELEEUWS AANGEZICHT OP BUREN

Ik zal als laatste dorp aandacht besteden aan Buren, dit omdat in Buren de latere hertogen van Gelre en de familie van Egmond woonde. Hoe kwam een familie uit Egmond in Buren en waarom werden zij hertogen?

Buren was een vrije heerlijkheid. Dit betekent dat de heer de hoogste macht had, één stap onder god zelf. Het lag dus wel in de Nederlanden, Gelre, Teisterband of Bourgondië door de jaren heen, maar Buren was zelfstandig. Dit zagen we eerder bij Leerdam en Acquoy. Leerdam en Acquoy werden echter later pas soeverein (zelfstandig).

In 994 wordt Buren (na de Romeinse tijd) als eerst genoemd. Het wordt dan namelijk verkocht door de Graaf van de Teisterband. Vanaf dit jaar was Buren dus soeverein. Het is niet bekend, maar waarschijnlijk werden de rechten en landerijen rondom Buren verkocht aan een familie die zichzelf Van Buren zou gaan noemen. In 1151 was Hugo van Buren namelijk nobilis van Buren, dit betekent edelman van Buren in het Latijn. In 1263 verandert deze aanduiding binnen de familie naar Dominus (heer). Vanaf dat moment was Buren dus een heerlijkheid.

De familie verwerft Asch, Erichem, Buurmalsen, Tricht en Zoelmond. Deze plaatsen hoorden dus ook onder de vrije heerlijkheid Buren. Rond 1430 wordt Buren echter belegerd door de hertog van Gelre, Arnold van Egmond. Hij is een broer van Willem van Egmond en weet Buren snel in handen te krijgen. Hij geeft/verkoopt de leen van Buren aan zijn vriend. Gerhard II van Zuylen, Heer van

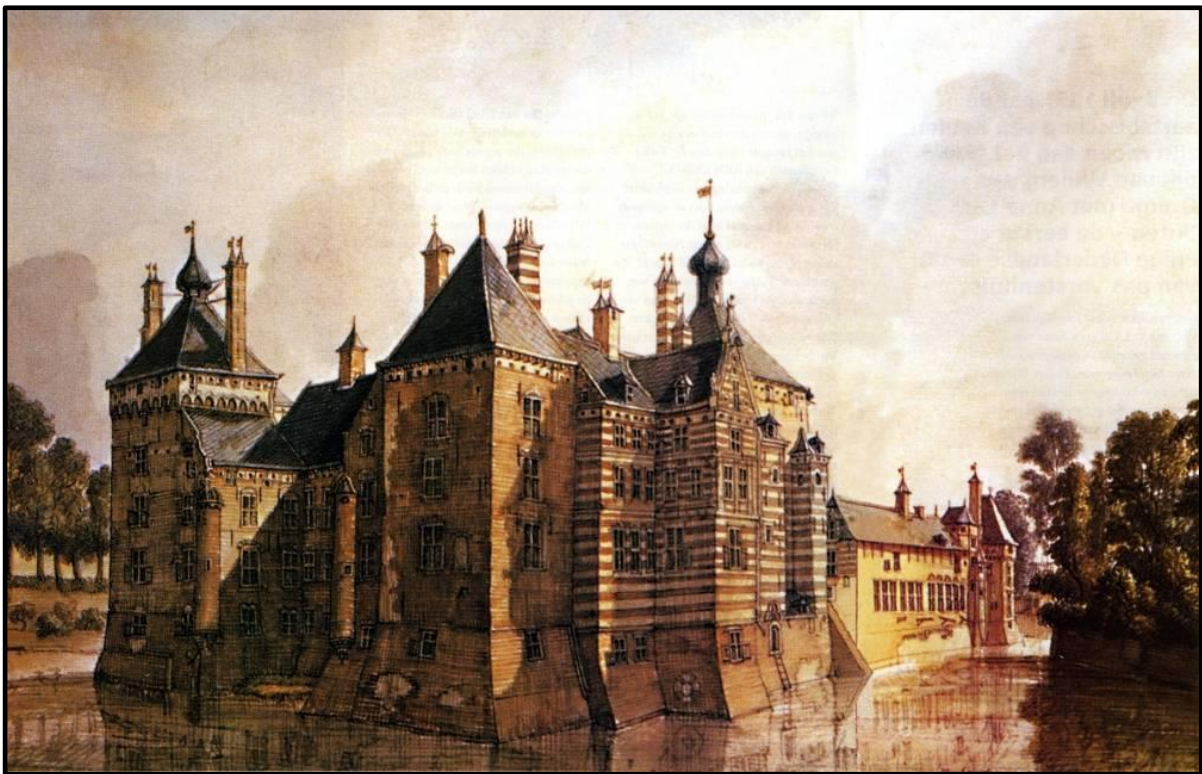
Culemborg. Hij trouwt met Elisabeth van Buren. Daardoor komt Buren toch weer terug in de familie van Buren.

GERHARD VAN CULEMBORG

ELISABETH VAN BUREN

KASTEEL BUREN

Buren had een heel groot kasteel wat erg in trek was bij de hertog van Gelre. Dat is waarschijnlijk een van de redenen geweest om het te belegeren. Na de succesvolle overwinning ging de familie van Egmond met ca. 35 leden op het kasteel wonen. Dit deden ze met de reden dat het kasteel heel sterk was en het centraal lag in hun Gelderse rijk.

In 1551 kwam Karel V van Habsburg(Keizer van Duitsland, Heer van Nederland, Koning van Spanje, Aartshertog van Oostenrijk) naar bureen met 600 man om het huwelijk van Willem van Oranje heer van Nassau en Dillenburg en Anna van Egmond gravin van Buren bij te wonen.

WILLEM VAN ORANJE

WAPEN WILLEM

VOORAAN ONDERIN HET WAPEN VAN BUREN

ANNA VAN EGMOND

Wat hield het hebben van macht in?

De leenman had, nadat hij benoemd was door de leenheer, praktisch alle macht over de grond waar hij het beheer van kreeg en de macht over de mensen die er op woonden. De adel zei vroeger dat ze door god zelf waren aangesteld om te regeren en het streng gelovige volk geloofde dat.

EEN EDELMAN VAN DE FAMILIE VAN HEECKEREN WORDT DOOR DE KEIZER VERHEVEN TOT DE EUROPESE ADEL,
OP DE ACHTERGROND EEN ENGEL EN EEN ROMEINSE GODIN.

Wat waren de rechten van steden en dorpen?

Ieder stad of dorp had in de middeleeuwen andere rechten. De benoeming van dorp tot stad betekende ook meer rechten. Er werd vroeger ook niet altijd gesproken over een dorp bij iedere plaats die tegenwoordig dorp genoemd werd. Sommige plaatsen waren bijvoorbeeld een Heerlijkheid en/of Baronie. Gellicum is een voorbeeld van een Lage Heerlijkheid en Baronie en Acquoy is een voorbeeld van een hoge heerlijkheid en Baronie.

Bij een Heerlijkheid behoorden bepaalde rechten. Zo was Acquoy een Hoge en Gellicum een Lage Heerlijkheid. Een Heerlijkheid was een soeverein gebied met eigen wetten en rechtspraak. De baron van Gellicum had geen halsrecht, het recht om misdadigers tot de galg te veroordelen. Verdere rechten waren, het visrecht, het jachtrecht, veerrecht, het recht van de wind, etc. Een belangrijke bron van inkomsten was het tiendrecht. Tevens had de baron het collatierecht, het recht om de ambtsdragers te benoemen, o.a. de schepenen, de schout en de pastoor en later na de reformatie de dominee.

De leenman, in Acquoy en Gellicum een Baron onder het Hertogdom Gelre, mocht zelf ook nog land kopen rondom zijn Baronie of Heerlijkheid. Leenmannen hadden ook het recht van nakoop, d.w.z. dat hij eerst de leenheer moest vragen of hij het land wilde kopen, voordat het aan een ander verkocht mocht worden. Deze bouw- en weilanden werden dan allodiale goederen (in eigen bezit) genoemd. De landerijen die een leenheer van de leenheer in leen had, werden feodale goederen genoemd. Tiendrecht betekent eigenlijk het recht op één tiende. Hiermee wordt bedoeld op een tiende van de winst die bijvoorbeeld een boer of bakker maakt. De bedragen of percentages liepen wel per dorp of stad uiteen, omdat de heer dus zelf het recht had om het te bepalen. Kon een inwoner het niet betalen, dan werd er ook vaak in goederen betaald als voedsel, kledij of ijzerwaren.

De plaatsen Asperen, Leerdam en Buren waren steden. Dat betekent dat ze stadsrechten hadden, de rechten konden op twee manieren verkregen worden. Namelijk op initiatief van de (leen)heer of op initiatief van het bestuur van de nederzetting. Als de (leen)heer het zelf deed, deed hij het uit stimulatie voor de groei of aantrekkelijkheid van de nederzetting. Als het bestuur erom vroeg, deed het dit vaak om de rechten die het verkreeg. Om deze stadse rechten te krijgen, bood een bestuur van een nederzetting vaak veel geld aan de heer.

De stadsrechten kunnen worden onderverdeeld in twee categorieën: bestuur en privileges.

Onder bestuur viel:

1. Het zelf mogen aanstellen van bestuurders voor de stad en de stadsraad.
2. Het zelf recht mogen spreken en wetten mogen maken. Deze wetten waren dan alleen van toepassing op de inwoners van de stad en mensen die op grond van de stad waren. Officieel mochten alleen mensen die op grond van de stad woonden in de stad worden berecht, maar in praktijk ging dit vaker ook over de mensen die er waren, ook al kwamen ergens anders vandaan.
3. Belastingen.

Onder privileges viel:

1. Stadsmuren: het recht om een muur rondom de stad te bouwen.
2. Marktrecht: het recht om markt te houden (en daarvoor te laten betalen).
3. Stapelrecht: het recht om bepaalde handelsgoederen als eerste te mogen stapelen en verkopen.
4. Tolrecht: het recht om tol te heffen, eigen burgers waren daarvan veelal vrijgesteld wat bijdroeg tot de aantrekkelijkheid als vestigingsplaats.
5. Muntrecht: enkele steden waren vrij hun eigen geld te slaan.
6. Waagrecht: het recht om goederen te wegen in een waag.

Hoe is het leenstelsel verdwenen?

Het einde van het leenstelsel werd veroorzaakt door het idee van gelijkheid dat eerst opkwam in Amerika en later in Frankrijk. Toen Napoleon tijdens de Franse revolutie een staatsgreep deed en zijn gedachtegoed wilde verspreiden in heel Europa viel hij Nederland binnen. Hij heeft hier wat belangrijke dingen veranderd, zoals:

- Het einde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het begin van het Koninkrijk der Nederlanden. Een gecentraliseerd staatsbestel verving de gedecentraliseerde macht van het oude systeem.
- Invoering van de eerste Grondwet, het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Strafrecht, een samenhangende organisatie van rechtspraak en gevangeniswezen, de Burgerlijke Stand, de dienstplicht, het kadaster, verplichte achternamen voor wie ze nog niet had, huisnummers waar ze nog niet bestonden en standaard inhouds- en oppervlaktematen en gewichten in een decimaal stelsel: de kilogram, meter en liter. In sommige steden in Nederland ging het verkeer van links rijden over naar rechts rijden, maar het was geen landelijk beleid.
- De eerste Nederlandse resolutie van grondrechten van burgers (1795) in het kader van staatsinrichting en persoonlijke vrijheden, als uitgangspunt voor nieuwe politieke ontwikkelingen.

Vooraf het eerste kopje is belangrijk voor het landsbestuur. Er kwam een landelijk bestuur met een grondwet waar iedereen zich aan diende te houden en de adel werd volledig door Napoleon afgeschaft. Baronieën en graafschappen werden veranderd naar gemeentes met een democratisch gekozen burgemeester. De meeste kastelen in de regio zijn in die tijd afgebroken. Sommige door Napoleons legers zelf, sommige omdat de adellijke familie het onderhoud niet meer kon betalen. Dan werden de stenen vaak verkocht om er andere huizen mee te bouwen. Tegenwoordig zie je meestal enkel nog in het landschap wat er van al die kastelen overgebleven is. In de meeste gevallen slechts de slotgracht.

Bronvermelding

- Regionaal Archief Tiel(www.regionaalarchiefrivierenland.nl)
- Nationaal Archief(www.nationaalarchief.nl)
- Gelders Archief(www.geldersarchief.nl)
- Centraal Bureau Genealogie(www.cbg.nl)
- Regionaal Archief Gorinchem(www.regionaalarchiefgorinchem.nl)
- Wikipedia(www.wikipedia.org/)
 - [Gelderland - Wikipedia](#)
 - [Geschiedenis van Nederland - Wikipedia](#)
 - [Geschiedenis van Gelderland - Wikipedia](#)
 - [Hertogdom Gelre - Wikipedia](#)
 - [Heilige Roomse Rijk - Wikipedia](#)
 - [Gellicum - Wikipedia](#)
 - [Land van Arkel - Wikipedia](#)
 - [Stadsrechten - Wikipedia](#)
- Privé archief Verstegen
- Privé archief Dijk
- Privé archief fam. Van Everdingen
- Historische kring West-Betuwe
- Website Acquoy (www.acquoy-westbetuwe.nl)

